Рецензію отримано
24.04.2026р.
Голова разової
спеціалізованої вченої ради
ДФ26.133.116
доктора історичних наук,
професорка Драч О.О.

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.116
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка докторці
історичних наук, професорці, професорці
кафедри всесвітньої історії Факультету
суспільно-гуманітарних наук
Драч Оксані Олександрівні

РЕЦЕНЗІЯ

Гедьо Анни Володимирівни, докторки історичних наук, професорки, завідувачки кафедри історії України Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка на дисертацію **Чабана Ярослава Сергійовича** на тему: **«Повсякденне життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія.

1. Актуальність дисертаційного дослідження. Дисертація Я. С. Чабана є своєчасною відповіддю на запит сучасної української історичної науки щодо деколонізації наративів та остаточної відмови від марксистсько-ленінських схем «історії робітничого класу». Робота, виконана на перетині соціальної історії та мікроісторії, чітко транслює принципи «антропологічного повороту», де в центрі уваги опиняється не статистична одиниця, а особистість у всьому розмаїтті її життєвого світу.

Нагальність такого ракурсу зумовлена необхідністю переосмислення модернізаційних процесів на Півдні України. Вибір Єлисаветграда як об'єкта дослідження є глибоко вмотивованим: як один із провідних індустріальних центрів регіону, місто стало ареною складного синтезу аграрної архаїки та капіталістичного прогресу (яскравим маркером чого виступала діяльність

заводу «Ельворті»). Автор успішно деконструює міф про робітництво як монолітну «революційну масу», натомість фокусуючись на механізмах адаптації, стратегіях виживання та приватних інтересах містян. Таким чином, дослідження не лише заповнює лакуни в історії повсякдення, а й пропонує нову оптику для розуміння соціокультурної трансформації українського суспільства імперської доби.

2. Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження полягає у здійсненні першої в українській історіографії цілісної та багатоаспектної реконструкції «життєвого світу» робітництва Єлисаветграда як складного соціокультурного феномена доби модернізації. Здобувачем уперше комплексно проаналізовано специфіку явища «заводського патерналізму» на прикладі діяльності англійських підприємців Ельворті. Автор аргументовано довів, що експансія іноземного капіталу в регіон виступала не лише чинником техніко-економічної трансформації, а й інструментом системного впровадження західних побутових стандартів та інноваційних моделей дозвілля (функціонування мережі бібліотек, «Народного театру» тощо). Такі процеси сприяли успішній адаптації нових містян та їхньому включенню в життя тогочасного міста.

Вагомим внеском у розвиток вітчизняної урбаністики є ґрунтовне дослідження просторового виміру повсякдення. Через аналіз топографії та архітектоніки робітничих слобідок (Миколаївки, Кущівки, Балки) дисертант розкрив генезу та функціонування «транзитних зон», у межах яких відбувалася складна адаптація сільських традицій до умов індустріального міста. Принципово важливим досягненням автора є деміфологізація образу пролетаріату, що була досягнута завдяки прискіпливому аналізу соціальних девіацій та патологій (алкоголізму, азартних ігор тощо). Ці явища інтерпретовано не як поодинокі аномалії, а як закономірні наслідки болісної маргіналізації та психологічної дезорієнтації суб'єкта в умовах прискореної, часто хаотичної урбанізації.

Оригінальність наукового доробку підкріплюється авторським трактуванням релігійного досвіду міського робітництва. У дослідженні

релігія постає не просто як сукупність культових практик, а як потужний стабілізаційний механізм, що забезпечував індивіду ментальну тяглість, збереження ідентичності та психологічну опору в кризових умовах соціального перелому. Завдяки застосуванню методів мікроісторії та зосередженню на людському вимірі, здобувачу вдалося реконструювати об'ємний портрет робітничої спільноти, що суттєво доповнює та корегує загальну картину соціокультурної еволюції Південної України на зламі XIX–XX століть.

3. Теоретичне і практичне значення результатів. Теоретичне значення визначається вдалим застосуванням методології «нової соціальної історії» та мікроісторичного аналізу. Автор довів ефективність використання джерел особистого походження та статистичних описів для відтворення ментальних карт містян. Практичне значення роботи полягає у можливості використання її результатів при написанні узагальнюючих праць з історії міст України, розробці спецкурсів з урбаністики та гендерної історії. Особливу цінність мають зібрані автором додатки (світлини, плани будинків робітників), які можуть стати основою для музейних експозицій (зокрема у Музеї заводу «Ельворті» та Центральноукраїнському обласному краєзнавчому музеї).

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дослідження є науково обґрунтованими, відповідають поставленим завданням та повною мірою ґрунтуються на методичних прийомах, застосованих автором для вивчення обраної проблематики.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Здобувач продемонстрував високий рівень здатності до самостійного розв'язання складних наукових проблем. Дисертант виявив вміння критичного аналізу джерел, зокрема у роботі з масивами архівних даних ДАКірО, що дозволило детально реконструювати такі складні аспекти, як раціон харчування та

структура витрат робітничих родин. Робота написана фаховою мовою, а її висновки логічно випливають із результатів проведеного дослідження.

Оволодіння методологією виявилося у вдалому застосуванні історико-антропологічної інтерпретації, що дозволило змістити фокус із аналізу робітництва як «статистичної маси» на дослідження «соціальних практик». Використання просопографічного методу в поєднанні з інструментарієм соціології та етнології надало роботі аналітичної глибини. Здобувач успішно реконструював життєвий світ робітництва у кількох вимірах: соціокультурному, трудовому, приватному та дозвіллєвому. Такий комплексний підхід забезпечує високу достовірність результатів, роблячи дослідження переконливим та логічно завершеним.

6. 6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Результати дисертаційного дослідження Я. С. Чабана пройшли належну апробацію та отримали всебічне висвітлення у науковому просторі. Основний зміст, ключові положення та висновки роботи викладені у 8 наукових публікаціях, що повністю відповідає встановленим вимогам до кваліфікаційних праць на здобуття ступеня доктора філософії. Важливо підкреслити якісний рівень видань: 6 статей опубліковано у фахових виданнях України.

Апробація результатів здійснювалася на численних науково-практичних конференціях, зокрема міжнародного та всеукраїнського рівнів. Широка географія та тематичне розмаїття цих наукових форумів дозволили автору представити свої напрацювання перед експертним середовищем істориків, урбаністів та соціальних антропологів.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Кваліфікаційна наукова праця Я. С. Чабана виконана у відповідності до чинних вимог, що висуваються до рукописів на здобуття ступеня доктора філософії. Дисертація є самостійним та завершеним дослідженням, обсяг якого відповідає встановленим нормам. Структура роботи, логічно зумовлена метою та завданнями обраного напряму розвідок, складається зі вступу, п'яти розділів,

висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Послідовність викладу матеріалу свідчить про системний підхід автора до розкриття теми та цілісність наукової концепції.

Перший розділ, присвячений історіографії та джерельній базі, демонструє високу дослідницьку культуру автора. Здобувач не просто перелічує праці попередників, а здійснює їх критичний аналіз, влучно вказуючи на обмеженість «класоцентричного» підходу радянської доби, де робітник розглядався лише як елемент політичної боротьби. Особливої уваги заслуговує аналіз джерельної бази: автор залучив значний масив неопублікованих документів із фондів Державного архіву Кіровоградської області (ДАКірО), зокрема звіти фабричної інспекції та матеріали заводських управлінь, що дозволило реконструювати найдрібніші деталі побуту.

Другий та третій розділи формують міцний фундамент для розуміння соціодемографічного портрета робітництва. Автор переконливо доводить, що формування робітничого стану в Єлисаветграді було невід'ємною частиною модернізації Південної України. Важливим є акцент на етнічній строкатості спільноти (українці, росіяни, євреї, поляки) та аналіз міграційних процесів. Дисертант обґрунтовує тезу, що саме взаємодія різних етнокультурних груп у межах міського середовища формувала специфічний «єлисаветградський тип» робітника – більш мобільного та сприйнятливого до інновацій.

Четвертий розділ є одним із найбільш інноваційних у роботі. Досліджуючи трудове повсякдення, Я. С. Чабан виходить за межі опису виробничих процесів. Він майстерно аналізує «простір заводу» як систему жорсткої соціальної дисциплінації, де через систему штрафів, табелів та нагляду формувався новий тип трудової етики. Автор розкриває специфіку неформальних відносин (відносини «майстер–робітник»), показуючи завод не лише як місце заробітку, а як складний соціальний організм зі своєю ієрархією та конфліктами.

П'ятий розділ присвячений позавиробничій сфері повсякдення робітників. Особливу увагу автор приділив трансформації житлового простору – від стихійних землянок на окраїнах до зразкових будинків,

зведених заводом «Ельворті», що свідчило про становлення елементів корпоративної соціальної політики. Дисертант детально реконструював раціон харчування, моду та дозвіллєві практики (відвідування чайних, народних читань, театру), простеживши процес відходу від патріархальних сільських традицій та формування міської ідентичності. Важливим доповненням розділу є аналіз релігійності, яка виступала стабілізуючим чинником у процесі адаптації робітників до складного урбаністичного середовища.

Висновки роботи логічно підсумовують результати дослідження, а додатки (зокрема унікальні схеми житла та статистичні таблиці) суттєво підсилюють доказову базу дисертації.

8. Дотримання академічної доброчесності. Рукопис дисертації та опубліковані статті Я. С. Чабана підтверджують дотримання ним чинних норм академічної доброчесності. Текст роботи не містить ознак плагіату, самоплагіату, фабрикації чи фальсифікації даних. Здобувач демонструє високу культуру цитування та фаховий рівень аналізу історіографічного доробку й змісту використаних джерел.

9. Дискусійні положення та зауваження. Попри загальну високу оцінку та завершеність дослідження, аналіз тексту дисертації дозволяє сформулювати низку дискусійних питань та зауважень.

1. Дисертант свідомо обмежує категорію «промислового робітництва» лише тими особами, які підпадали під нагляд фабричної інспекції, відокремлюючи їх від ремісників (кустарів). Проте в контексті повсякдення (спільне житло, дозвілля, побутові стратегії) таке жорстке розмежування виглядає дещо штучним. Чи не призводить ігнорування кустарного сектору до певного викривлення загальної картини міського простору Єлисаветграда?

2. Запропоноване автором поняття «Єлисаветградщина», що охоплює частини трьох губерній (Херсонської, Київської, Подільської), виглядає надмірно складним для реалізації «мезооптики», особливо коли основний фокус (мікрооптика) зосереджений виключно на місті. Доречно було б

навести вагоміші аргументи на користь такого широкого субрегіонального зрізу саме для дослідження повсякденності.

3. Для посилення позицій автора бракує більш виразного порівняльного фону з іншими промисловими центрами Півдня України (Херсоном, Одесою, Катеринославом, Миколаєвом). Це дозволило б чіткіше визначити унікальність єлисаветградського досвіду порівняно з портовими чи металургійними гігантами регіону.

4. Автор слушно зауважує, що історія робітництва наразі лишається осторонь антиколоніальних трендів. Оскільки дисертант ідентифікує цю «білу пляму», було б доречно почути його власну рефлексію: чи простежується у роботі спроба подивитися на єлисаветградське робітництво крізь призму імперської колонізації (наприклад, через політику русифікації у заводських школах чи витіснення традиційних місцевих промислів)?

5. Хоча в роботі приділено увагу родинному життю, повсякдення жінки-робітниці (яке мало свою специфіку, особливо у текстильній або тютюновій галузях міста) могло б бути висвітлено більш детально.

Однак зазначені зауваження і рекомендації мають переважно дискусійний характер і не применшують загального високого наукового рівня роботи.

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Дисертаційне дослідження Чабана Ярослава Сергійовича є завершеною, цілісною та оригінальною науковою працею, що розв'язує важливе наукове завдання з реконструкції соціальної історії України кінця XIX – початку XX ст. Робота засвідчує вправність здобувача у володінні теоретико-методологічним інструментарієм сучасної історичної науки та його цілковиту спроможність самостійно проводити наукові розвідки на високому фаховому рівні.

11. Загальна оцінка дисертації та наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертація «Повсякденне

життя робітників Південної України на матеріалах м. Єлисаветграда (1876–1914 рр.)» є завершеною науковою працею, в якій містяться науково обґрунтовані результати дослідження, що урізноманітнюють уявлення про минуле України. Дисертація відповідає пп. 6–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03 лютого 2017 р. за №155/30023, а її автор, Чабан Ярослав Сергійович, заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рецензент:

докторка історичних наук, професорка,
завідувачка кафедри історії України,
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка Анна Гедьо

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Код ЄДРПОУ 45307965 * УКРАЇНА *
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Код ЄДРПОУ 45307965
ВЛАСНИЙ ПІДПИС
Гедьо А.
ЗАСВІДЧУЮ
(ПІБ)
(посада)